

Elektroniskie pierādījumi

Uldis Miķelsons

Gan civilprasību izskatīšanā, gan dažādu noziedzīgu nodarījumu izmeklēšanā un iztiesāšanā, gan administratīvajā procesā administratīvajā iestādē vai tiesā var būt nepieciešams iegūt un izmantot pierādījumus no informācijas tehnoloģiju (IT) resursiem,¹ kuri lietoti kā līdzeklis publiski tiesiskajās attiecībās starp valsti un personu vai lietoti civiltiesisko darījumu vai arī noziedzīgo nodarījumu sagatavošanai un / vai veikšanai, vai kuri bijuši noziedzīgo nodarījumu apdraudējuma priekšmets. Tāpēc tiesību aizsardzības iestāžu darbiniekiem, tajā skaitā tiesnešiem, kuri var būt procesa virzītāji šādās lietās, kā arī advokātiem un uzņēmumu juriskonsultiem lietderīgi apzināties tiesiskos pamataspektus šādu pierādījumu izmantošanai.

Šeit īsumā aplūkoti tikai atsevišķi juridiskie pamataspekti. Plašāk tiesiskie aspekti kriminālprocesā, kā arī šādu pierādījumu iegūšanas, pārbaudes un izmantošanas metodiskie un taktiskie aspekti aplūkoti autora grāmatā, kas veltīta IT noziegumu izmeklēšanas problemātikai.² Atsevišķi jautājumi par elektroniskiem pierādījumiem civiltiesību jomā aplūkoti citās publikācijās, tajā skaitā A.Repša izstrādātajā nodaļā grāmatā, kas veltīta informācijas un komunikāciju tiesību problemātikai,³ kā arī dažādu autoru publikācijās periodikā un Internet portālos. Bez tam jāuzsver, ka tiesiskie aspekti, kas saistīti ar informācijas tehnoloģiju pielietošanu, ļoti strauji attīstās, līdz ar ko nepieciešams pastāvīgi turpināt to izpēti.

Nepieciešamību pētīt tiesiskos jautājumus par elektroniskajiem pierādījumiem administratīvajā procesā, civilprocesā un kriminālprocesā nosaka gan praktiskā situācija Latvijā un ārvalstīs IT attīstības un izplatības jomā valsts pārvaldē, civiltiesiskos un

¹ Informācijas tehnoloģiju resursu lietošanas gaitā elektroniskā formā saglabājas dažāda informācija par personas īstenotajiem informācijas apstrādes, uzglabāšanas un / vai pārraides procesiem. IT resursi var būt tehniskie resursi – serveri, maršrutētāji datortīklā, datori un to perifērijas iekārtas, mobilie telefoni, faksimila iekārtas, telefona centrāles, elektronisko norēķinu kartes utt., kas var uzglabāt dažādus informācijas resursus – lietotāja veidoto, saņemto vai sūtīto informāciju dažāda formāta failu, īsziņu, faksimila sūtījumu, telefonsarunu u.c. veidā, kā arī ar informācijas apstrādi, uzglabāšanu un / vai pārraidi saistītu informāciju, tajā skaitā par informācijas izveidošanas, izmaiņšanas, nosūtīšanas, saņemšanas laiku, savienojumiem, tehniskā resursa adresi un identifikācijas datiem datortīklā vai telekomunikācijas tīklā, informācijas formātu utt.

² Miķelsons U. Informācijas tehnoloģiju noziegumu izmeklēšanas īpatnības: Monogrāfija. – Rīga: Biznesa augstskola Turība, 2003. – 387 lpp.

³ Repšs A. Elektroniskā komercija / Informācijas un komunikāciju tiesības. / Autoru kolektīvs, U. Ķīņa juridiskajā redakcijā. – Rīga: Biznesa augstskola Turība, 2002. – I sēj.: V daļa. – 243. - 277. lpp.

biznesa darījumos, kā arī noziedzīgos nodarījumos, gan arī tiesiskās situācijas attīstība Latvijā un ārvalstīs, tajā skaitā e-biznesa tiesiskās reglamentācijas pilnveidošanā, e-pārvaldes veidošana valstī, elektronisko dokumentu un elektronisko parakstu sistēmu ieviešana Latvijā.

Ievērojot, ka šeit aplūkotais temats cieši saistīts ar elektronisko dokumentu un elektronisko parakstu tiesiskajiem un praktiskajiem aspektiem, lietderīgi sākumā īsi raksturot situāciju Latvijā šajā jomā. Papildus informāciju par šiem un ar tiem saistītiem jautājumiem var iegūt dažādos Internet resursus, starp kuriem var minēt Internet Latvijas portālus «E-pārvalde»,⁴ «Politika»,⁵ kā arī Eiropas Savienības portālu «e-Revolution».⁶

Latvijas politiku un tiesiskās reglamentācijas pilnveidi šajā jomā galvenokārt nosaka Eiropas Padomes (EP) un Eiropas Savienības (ES) normatīvie akti un politiskās nostādnes. Starp tiem var minēt ES politisko iniciatīvu «eEurope»,⁷ EP direktīvu «Par kopienas pamatnostādnēm elektroniskā paraksta jomā»,⁸ EP direktīvu «Par elektronisko komerciju»,⁹ EP direktīvu patērētāju tiesību aizsardzībā elektroniskos darījumos¹⁰ u.c.

Eiropas Savienība politiskās iniciatīvas «eEurope» ietvaros noteikusi uzdevumus ES prioritārā mērķa «konkurētspējas nodrošināšanu Jaunās ekonomikas apstākļos» sasniegšanai. Kā galvenie uzdevumi definēti lētāks, drošāks, ātrāks Internet, investēšana cilvēkos un prasmēs, un Internet pielietojumu veicināšana komercijā, valsts pārvaldē u.c. «eEurope» iniciatīvā noteikts, ka ES institūcijām un nacionālajām valsts administrācijām jāveic viss iespējamais, lai izmantotu informācijas tehnoloģijas efektīvu pakalpojumu nodrošināšanu iedzīvotājiem un uzņēmējiem.

Starp visiem daudzveidīgajiem apstākļiem, kuriem ir nozīme minēto mērķu sasniegšanai arī Latvijā, viens no būtiskākajiem ir arī iespēja administratīvajā procesā, civilprocesā un kriminālprocesā izmantot elektroniskos pierādījumus.

⁴ Gudele I. Elektroniskajam parakstam – pārejas periods. – <http://eparvalde.delfi.lv/>

⁵ Jantone S. Vai trīs klikšķi līdz elektroniskajiem dokumentiem? – <http://www.politika.lv/index.php?id=105289&lang=lv>

⁶ Law & E-commerce. – <http://europa.eu.int/ISPO/ecommerce/legal/legal.html>

⁷ Information Society. eEurope. – http://europa.eu.int/information_society/eeurope/2005/text_en.htm

⁸ Directive 1999/93/EC of the European Parliament and of the Council of 13 December 1999 on a Community framework for electronic signatures. / Official Journal L 013 , 19/01/2000 p. 0012 – 0020

⁹ Directive 2000/31/EC of the European Parliament and of the Council of 8 June 2000 on certain legal aspects of information society services, in particular electronic commerce, in the Internal Market ("Directive on electronic commerce")

¹⁰ Directive 97/7/EC of the European Parliament and of the Council of 20 May 1997 on the Protection of Consumers in respect of Distance Contracts, Official Journal L 144 of 04/06/1997.

Tomēr būtisks jautājums ir, vai kā elektroniskos pierādījumus pieļaujams izmantot:

- (a) vienīgi tādus elektroniskos dokumentus, kuri apstiprināti ar sertificētas publiskas institūcijas izsniegtu drošu elektronisko parakstu;
- (b) tādus, kuri apstiprināti ar nosacīti drošu elektronisko parakstu, ko izsniedzis pakalpojumu sniedzējs, kurš nav izgājis sertifikāciju;¹¹
- (c) tādus elektroniskos dokumentus, kuri apstiprināti ar to autora paša izveidotu elektronisko parakstu;
- (d) tādus, kuri vispār nav īpaši apstiprināti ar elektronisko parakstu?

Elektroniskā dokumenta un elektroniskā paraksta sistēmu skaidrojumu var skatīt Internet portālā «E-pārvalde» rakstos: «Elektroniskie dokumenti – vai tas ir sarežģīti un dārgi?», «Elektroniskie dokumenti šodien» u.c. Juristiem izpratne par šiem jautājumiem ir ļoti būtiska jomā, kur tiesību normu piemērošanā izšķirīga ir elektronisko dokumentu juridiskā nozīme, ko būtiski var izmainīt tas, vai elektroniskais dokuments ir vai nav apstiprināts ar publiska sertifikācijas pakalpojuma sniedzēja izsniegtu drošu elektronisko parakstu.

Ja elektroniskais dokuments nav vispār apstiprināts ar elektronisko parakstu (piemēram, parasta nekrīptēta e-pasta vēstule), tad, iespējams, tiesa to neizmantos kā pierādīšanas līdzekli, ja kāda no pusēm izteiks šaubas par tā satura autentiskumu. Tomēr šajā sakarā jānorāda, ka Latvijā ir bijuši vairāki precedenti, kad civillietu izskatīšanā tiesa pierādīšanā izmantojusi šādas nekrīptētas e-pasta vēstules.

Līdzīga noraidoša nostāja attiecībā uz tiesisko nozīmi var būt arī, ja elektroniskais dokuments apstiprināts ar tādu elektronisko parakstu, ko izsniedzis pakalpojumu sniedzējs, kurš nav izgājis sertifikāciju, vai kuru izveidojusi tā pati fiziskā persona, kura arī sagatavojusi un nosūtījusi šo dokumentu (piemēram, e-pasta vēstule, kuru tās nosūtītājs patstāvīgi kriptējis ar PGP šifrēšanas programmu, bet tās saņēmējs attiecīgi dekriptējis ar šifra atslēgu, kuru saņēmis no informācijas nosūtītāja).

Par šo jautājumu netieši savu viedokli izteikuši vairāki valsts pārvaldes institūciju pārstāvji. Piemēram Satiksmes ministrijas Informātikas departamenta direktors V.Zvidriņš 30.04.2003. publikācijā¹² norādīja: «Kamēr nav pieņemti attiecīgie normatīvie akti par elektronisko parakstu, elektroniskie dokumenti var tikt izmantoti tikai ierobežotā apjomā

¹¹ Šāda iespēja pārejas periodam tika ierosināta Ministru kabineta 2004.gada 6.janvāra sēdē.

¹² Zvidriņš V. Pirms sākam veidot valstī e-pārvaldi. – <http://www.politika.lv/index.php?id=106071&lang=lv>

un noslēgtā vidē valsts pārvaldes iekšienē, nodrošinot attiecīgo autorizāciju un drošības pakāpi. Faktiski ir divas elektronisko dokumentu aprites vietas: valsts pārvalde, kur elektroniskie dokumenti paātrinātu valsts pārvaldes procesus tās iekšienē, un ārējā vide, kur elektronisko dokumentu izmantošana garantētu uz iedzīvotāju vai uz biznesu orientētu pakalpojumu sniegšanu. Otrajā gadījumā elektroniskais dokuments ir valsts pakalpojuma sastāvdaļa. Tur tad arī sākas nepieciešamība pēc elektroniskiem parakstiem. Tehnoloģiski var nodalīt iekšējo vidi – valsts pārvaldes lietas, taču tādā pašā veidā nošķirt ārējo vidi un autorizēt pakalpojumu pieprasītāju no ārpusē faktiski nav iespējams. Tāpēc vēlreiz atkārtoju: bez elektroniskā paraksta valsts pārvaldes sniegtie e-pakalpojumi nebūs lietojami.»

Taču, pēc autora domām, kamēr Latvijā vēl nav izveidojusies stabila administratīvā un tiesu prakse elektronisko dokumentu izmantošanā, nevar balstīties tikai uz atsevišķu ierēdņu izteiktiem viedokļiem, kuros pausta noraidoša attieksme pret tādu elektronisko dokumentu, kuri nav parakstīti ar drošu elektronisko parakstu, izmantošanu ar tiesisku nozīmi. Jāapzinās, ka daudzos gadījumos personas savu interešu aizstāvībai var vērsties tiesā, bet tiesai likums noteicis prerogatīvu patstāvīgi izvērtēt pierādījumu pieļaujamību. Tāpēc lietderīgi papildus novērtētu šo jautājumu, izskatot normatīvos aktus, tajā skaitā procesuālo tiesību jomā.

Eiropas Parlamenta un Padomes direktīvas 1999 / 93 / EC «Par Kopienas pamatnostādņēm elektroniskā paraksta jomā.» 5. pants nosaka elektronisko parakstu juridisko spēku:

«Dalībvalstis nodrošina, ka stiprie elektroniskie paraksti, kas balstīti uz kvalificētu sertifikātu un kas radīti ar drošiem paraksta radīšanas līdzekļiem, apmierina juridiskās prasības parakstam saistībā ar datiem elektroniskā formā tādā pat veidā, kā ar roku rakstīts paraksts apmierina šīs prasības saistībā ar uz papīra bāzētiem datiem; un ir pieļaujams kā pierādījums tiesu procesos.

Dalībvalstis nodrošina, ka elektroniskajam parakstam nav liegts juridiskais spēks un izmantošana par pierādījumu tiesas procesos vienīgi uz tā pamata, ka tas ir elektroniskā formā, vai nav balstīts uz kvalificētu sertifikātu, vai nav balstīts uz kvalificētu sertifikātu, ko izdevis akreditēts sertificēšanas pakalpojumu sniedzējs, vai nav radīts ar drošiem paraksta radīšanas līdzekļiem.»

Ievērojot šās politiskās nostādnes, Latvijā veikts un tiek vēl turpināts darbs elektronisko dokumentu un elektronisko parakstu sistēmu ieviešanā, kas patlaban jau ir

daļēji nodrošinājis arī elektronisko pierādījumu izmantošanu procesuālo tiesību normu piemērošanā.

Latvijas Republikas Ministru kabineta 30.03.1999. akceptētā Nacionālā programma «Informātika» paredzēja steidzamā kārtā izstrādāt un pieņemt likumus par elektroniskiem dokumentiem un elektroniskiem parakstiem. Ar Ministru prezidenta 4.01.2000. rīkojumu Nr.1 tika izveidota darba grupa koncepcijas par elektronisko dokumentu juridisko statusu Latvijā izstrādei. Valsts sekretāru sanāksmē 19.04.2001. izsludinātā un Ministru kabineta sēdē 20.08.2002. akceptētā Latvijas E-pārvaldes koncepcija kā vienu no būtiskākajiem tuvākā laika uzdevumiem paredzēja elektronisko parakstu un elektronisko dokumentu sistēmu ieviešanu Latvijā. 2002.gada 31.oktobrī Latvijas Republikas Saeima pieņēma Elektronisko dokumentu likumu,¹³ kas stājās spēkā 2003.gada 1.janvārī, bet valsts un pašvaldību iestādēm pienākums pieņemt elektroniskos dokumentus no fiziskām un juridiskām personām iestājās no 2004.gada 1.janvāra.

Elektronisku dokumentu autentiskuma apliecinājumam nepieciešams valstī ieviest atbilstīgu publisku elektronisko dokumentu autentifikācijas sistēmu jeb «publisko kodu infrastruktūru», jo Elektroniskā dokumenta likuma 2. p. (2) d. nosaka: «Šā likuma noteikumi nav piemērojami, ja elektroniskā dokumenta iezīmēšanu ar laika zīmogu veic fiziskā vai juridiskā persona, kas nav sertifikācijas pakalpojumu sniedzējs.», bet šā likuma 3. p. (5) d. nosaka: «Elektronisko dokumentu aprītē starp valsts un pašvaldību iestādēm vai starp šīm iestādēm un fiziskajām un juridiskajām personām elektroniskais dokuments uzskatāms par parakstītu, ja tam ir drošs elektroniskais paraksts un laika zīmogs.»

Uzmanību piesaista tas, ka no minētajām normām atšķiras Elektroniskā dokumentu likuma 3. p. (4) d. nosacījumi: «Elektroniskais paraksts ir tiesisks pierādījums, un elektroniskā dokumenta kā pierādījuma iesniegšana kompetentām iestādēm nav ierobežojama, pamatojoties tikai uz to, ka: 1) dokuments ir elektroniskā formā; 2) tam nav droša elektroniskā paraksta.»

Šo normu reglamentācijas atšķirība ir ļoti būtiska pareizas tiesu prakses izveidošanai, jo tiesu praksē likums neparedz tik stingrus šķēršļus elektronisko dokumentu izmantošanai faktu konstatācijā, kā tas paredzēts administratīvi tiesiskajās attiecībās. Tiesu kompetence elektronisko pierādījumu izmantošanā aplūkota zemāk šajā rakstā, saistīti ar procesuālo tiesību normām.

¹³ Elektronisko dokumentu likums / Latvijas Republikas likums. Pieņemts Saeimā 31.10.2000.; stājies spēkā 1.01.2003.

Publiskas elektronisko dokumentu autentifikācijas sistēmas ieviešanai Latvijā, tāpat kā Eiropas Savienības dalībvalstīs, jāizstrādā praktiski projekti plašai elektronisko dokumentu izmantošanai, tajā skaitā ieviešot daudzfunkciju viedkartes kā personas identifikācijas dokumentu jeb personas apliecību, kurā uzglabāts publiska sertifikācijas pakalpojuma sniedzēja izsniegts katrai personai unikāls elektroniskais paraksts, ar kuru nodrošināta fiziskas personas identifikācija un noteiktu tās pilnvaru un darbību autorizācija, gan publisko, gan privāto tiesību jomā.

Patlaban elektronisko dokumentu izmantošana vēl nav nodrošināta visās valsts un pašvaldību iestādēs, kaut arī tā turpina strauji attīstīties. 2004.gada sākumā elektroniskos dokumentus bija gatavi pieņemt Uzņēmumu reģistrs,¹⁴ Valsts ieņēmumu dienests,¹⁵ Ceļu satiksmes drošības direkcija,¹⁶ Valsts vienotā datorizētā Zemesgrāmata,¹⁷ VAS «Latvenergo», Latvijas Banka,¹⁸ arī aptuveni trešdaļa Latvijas pašvaldību.¹⁹ Elektroniskos norēķinus Latvijā apkalpo arī virkne uzņēmumu, tajā skaitā kredītiestādes, telekomunikācijas pakalpojumu sniedzēji, Internet pakalpojumus sniedzēji uzņēmumi. Fiziskām un juridiskām personām iespējams elektroniskā formā iegūt informāciju no publiskām datu bāzēm. Elektronisko dokumentu apmaiņa notiek arī Latvijas izglītības informācijas sistēmā, bibliotēku informācijas sistēmā u.c.

Atbilstīgi praktiskās situācijas attīstībai nepieciešams efektīvs likumdošanas un tiesību normu piemērošanas process, lai būtu nodrošināta būtisko apstākļu pietiekama un precīza tiesiskā reglamentācija, kas aizsargā visu publiskās un privātās jomas subjektu interešu aizsardzību saistībā ar informācijas tehnoloģiju izmantošanu. Turpinājumā aplūkota patlaban Latvijā spēkā esošā tiesiskā reglamentācija šajā jomā.

Elektronisko dokumentu likuma 1.pants ietver šādu jēdziena «elektroniskais dokuments» definīciju: «jebkuri elektroniski radīti, uzglabāti, nosūtīti vai saņemti dati, kas nodrošina iespēju tos izmantot kādas darbības veikšanai, tiesību īstenošanai un aizsardzībai». Savukārt elektronisko parakstu šis likums definē šādi: «elektroniskais paraksts — elektroniski dati, kas pievienoti elektroniskajam dokumentam vai loģiski

¹⁴ Sk.: <http://www.ur.gov.lv/>

¹⁵ Sk.: <http://www.vid.gov.lv/user/view.asp?CID=6>

¹⁶ Sk.: http://www.csdd.lv/Statistika/Normativi/par_sadarb_apdr_inf_apm.htm#3

¹⁷ Sk.: <http://www.zemesgramata.lv/parzg/default.asp>

¹⁸ Sk.: <http://www.bank.lv/lat/main/maknor/?PHPSESSID=9bd783ae85d1ac47f99f5692f72925c8>

¹⁹ Vai Latvijas pašvaldības ir gatavas pieņemt elektroniskos dokumentus? – <http://www.politika.lv/index.php?id=107780&lang=lv>

saistīti ar šo dokumentu, nodrošina elektroniskā dokumenta autentiskumu un apstiprina parakstītāja identitāti».

Līdz Elektronisko dokumentu likuma pieņemšanai visplašāk elektronisko dokumentu pielietojumu reglamentēja atjaunotais Zemesgrāmatu likums.²⁰ Šā likuma 7. nodaļa «Datorizētā zemesgrāmata» (spēkā stājusies 18.11.1998.) nosaka kārtību, kādā nekustamie īpašumi un ar tiem saistītās tiesības ierakstāmas un nostiprināmas zemesgrāmatās datorizētā veidā. Likuma pārejas noteikumi paredz, ka pēc visu līdzšinējo zemesgrāmatu ierakstu pārrakstīšanas datorizētajā zemesgrāmatā un pēc to pilnīguma un pareizības elektroniskas apliecināšanas (autorizācijas) attiecībā uz visām zemesgrāmatu nodaļas pārziņā esošajām zemesgrāmatām, nodaļas priekšnieks pieņem lēmumu pārtraukt zemesgrāmatu vešanu līdzšinējā formā un pāriet uz to kārtošanu datorizētā veidā.

Elektronisku dokumentu izmantošanu paredz arī citi normatīvie akti. Piemēram, Komerčķīlas likums²¹ reglamentē nosacījumus attiecībā uz informācijas apmaiņu starp komerčķīlu reģistru un kustamo lieto reģistriem, reģistrējot komerčķīlas un citur. Komerčlikuma²² 72. p. (4) d. paredz iespēju māklerim (komersants, kurš nodarbojas ar starpniecību darījumu noslēgšanā citu personu labā, nebūdams pastāvīgi saistīts ar šīm personām līgumiskās attiecībās) veikt ierakstus darījumu žurnālā par visiem noslēgtajiem darījumiem arī elektroniskā formā. Elektronisko dokumentu izmantošanu nosaka arī likums «Par grāmatvedību», likums «Par uzņēmumu gada pārskatiem», likums «Par konsolidētajiem gada pārskatiem», Patērētāju tiesību aizsardzības likums, Dzīvesvietas deklarēšanas likums un vairāki citi.

Arī Administratīvā procesa likums²³ (APL) paredz elektronisko dokumentu izmantošanu, tuklāt administratīvajā procesā elektroniskie dokumenti var būt izmantoti kā pierādīšanas līdzekļi. APL 149. pants definē pierādījumu jēdzienu šādi: «Pierādījumi administratīvajā lietā ir ziņas par faktiem, uz kuriem pamatoti administratīvā procesa dalībnieku prasījumi un iebildumi, kā arī ziņas par citiem faktiem, kuriem ir nozīme lietas izspriešanā.» Savukārt 152. p. (1) d. nosaka: «Tiesa pieļauj tikai likumā noteiktos pierādīšanas līdzekļus.»

²⁰ Zemesgrāmatu likums / Latvijas Republikas likums. Pieņemts Saeimā 22.12.1937.; atjaunots 30.03.1993.; spēkā no 05.04.1993.; ar grozījumiem, kas izsludināti līdz 27.03.2003.

²¹ Komerčķīlas likums / Latvijas Republikas likums. Pieņemts Saeimā 21.10.1998.; stājies spēkā 01.03.1999.; ar grozījumiem, kas izsludināti līdz 20.11.2003.

²² Komerčlikums / Latvijas Republikas likums. Pieņemts Saeimā 13.04.2000.; stājies spēkā 30.12.2000.; ar grozījumiem, kas izsludināti līdz 1.03.2002.

²³ Administratīvā procesa likums / Latvijas Republikas likums. Pieņemts Saeimā 25.10.2001.; spēkā no 1.02.2004.; ar grozījumiem, kas izsludināti līdz 27.06.2003.

Administratīvajā procesā pieļautos pierādīšanas līdzekļus reglamentē APL 20.nodaļa. Tā nosaka tādas pierādīšanas līdzekļus, kā: paskaidrojumi, liecinieku liecības, rakstveida pierādījumi, lietiskie pierādījumi, ekspertīze, personu apvienības viedoklis (*Amicus curiae*).

No minētajiem īpaši jānorāda uz rakstveida pierādījumu reglamentāciju, jo tā faktiski paredz iespēju administratīvajā procesā izmantot elektroniskos pierādījumus, kaut arī tie šajā likumā tiek saukti par rakstveida pierādījumiem. Administratīvā procesa likums rakstveida pierādījumus definē 167.pantā: «Rakstveida pierādījumi ir ziņas par faktiem, kuriem ir nozīme lietā, un šīs ziņas ar burtu, ciparu un citu rakstveida zīmju vai tehnisku līdzekļu palīdzību ierakstītas dokumentos, citos rakstos, kā arī attiecīgās ierakstu sistēmās (audio, videomagnetofonu lentes, datoru disketes, kompaktdiski, digitālie videodiski).»

Šī tiesību norma nozīmē, ka jebkādas ziņas par faktiem, kuriem ir nozīme administratīvajā lietā, kuras ir fiksētas elektroniskā formā neatkarīgi no to nesēja tehniskā raksturojuma, var būt izmantotas kā rakstveida pierādījumi. Turklāt APL nenosaka prasību šādas ziņas pārveidot no elektroniskas formas uz citādu formu, lai izmantotu pierādīšanā, proti – APL paredz iespēju administratīvajā procesā izmantot pierādījumus arī elektroniskā formā, ja tie oriģinālā izveidoto, uzglabāti un / vai pārraidīti elektroniskā formā.

APL 168. p. (2) un (4) d. normas paredz nosacījumus rakstveida pierādījumu iesniegšanai oriģinālā veidā: «Rakstveida pierādījumu iesniedz oriģinālā vai noteiktā kārtībā apliecināta noraksta veidā.

Oriģināldokumenti jāiesniedz, ja likumā vai starptautiskajā līgumā paredzēts, ka konkrētos faktus var pierādīt tikai ar oriģināldokumentiem.

Ja tiesā iesniegts rakstveida pierādījuma noraksts vai izraksts no tā, tiesa pēc administratīvā procesa dalībnieka motivēta lūguma vai pēc savas iniciatīvas var pieprasīt iesniegt oriģinālu, ja tas nepieciešams lietas apstākļu noskaidrošanai.»

Minētās normas var interpretēt arī tā, ka administratīvajā procesā kā pierādījumus var izmantot arī ziņas, kuras iesniegtas tiesā elektroniskā formā, piemēram, uz disketes, diska vai arī nosūtītas ar datortīkla starpniecību, turklāt tiesai likums neprasa izdrukāt šādi iesniegtās ziņas uz papīra, bet gan pilnīgi pietiekami, ja tiesa aplūko attiecīgo informāciju ar tehnisku iekārtu (datora un monitora) palīdzību.

Ar disketes, diska vai cita pārnēsājama informācijas nesēja palīdzību vai arī datortīkla vai telekomunikācijas tīkla starpniecību administratīvajai iestādei vai tiesai

ziņas var iesniegt gan valsts pārvaldes iestāde, gan arī fiziska persona. APL 29. panta (1) un (2) daļa nosaka: «Likumā paredzētajos gadījumos publisko tiesību subjektam un privāto tiesību juridiskajai personai ir tiesības iesniegt iestādē iesniegumu vai tiesā pieteikumu, lai aizstāvētu personas tiesības un tiesiskās intereses.

Šā panta pirmajā daļā minētais tiesību subjekts var iepazīties ar lietas materiāliem, pieteikt noraidījumus, dot paskaidrojumus, iesniegt pierādījumus, piedalīties pierādījumu pārbaudīšanā, iesniegt lūgumus, apstrīdēt un pārsūdzēt administratīvo aktu vai faktisko rīcību, kā arī izdarīt citas likumā iesniedzējam vai pieteicējam paredzētās procesuālās darbības.»

Ievērojot minēto, var uzskatīt, ka Latvijas administratīvā procesa praksē tiks ieviesta iespēja administratīvajās iestādēs un tiesās kā pierādīšanas līdzekļus izmantot valsts pārvaldes iestādes vai fiziskas personas iesniegtus elektroniskos dokumentus, kuri apstiprināti ar drošu elektronisko parakstu. Izskatot administratīvās lietas, tiesa arī pati var iegūt no publiskas datu bāzes lietā nepieciešamo elektronisko dokumentu, nolūkā to izmantot kā pierādīšanas līdzekli.

APL 59. pants nosaka: «Pēc administratīvās lietas ierosināšanas iestāde iegūst informāciju, kas saskaņā ar normatīvajiem aktiem ir nepieciešama, lai pieņemtu attiecīgo lēmumu.

Iegūstot informāciju, iestāde var izmantot visas tiesiskās metodes, arī iegūt informāciju no administratīvā procesa dalībniekiem no citām institūcijām, kā arī ar liecinieku, ekspertu, apskates, dokumentu un cita veida pierādījumu palīdzību. Ja iestādei nepieciešamā informācija ir nevis administratīvā procesa dalībnieku, bet gan citas institūcijas rīcībā, iestāde to iegūst pati, nevis pieprasa no administratīvā procesa dalībniekiem.»

APL 107. p. (4) d. nosaka: «Lai prasījuma robežās noskaidrotu patiesos lietas apstākļus un panāktu tiesisku un taisnīgu lietas izskatīšanu, tiesa dod administratīvā procesa dalībniekiem norādījumus un ieteikumus, kā arī savāc pierādījumus pēc savas iniciatīvas (objektīvās izmeklēšanas princips).»

Civilprocesa likums²⁴ pierādījumu jēdzienu definē diezgan līdzīgi APL.

Civilprocesa likuma (CPL) 8. p. (1) d. nosaka: «Tiesa noskaidro lietas apstākļus pēc tiesas sēdē pārbaudītiem pierādījumiem, kuri iegūti likumā noteiktajā kārtībā.» Pierādījumu jēdziens reglamentēts CPL trešajā sadaļā. Civilprocesa likuma 92. pants šo

²⁴ Civilprocesa likums / Latvijas Republikas likums. Pieņemts Saeimā 14.10.1998.; stājies spēkā 1.03.1999.; ar grozījumiem, kas izsludināti līdz 20.11.2002.

jēdzienu definē šādi: «Pierādījumi ir ziņas, uz kuru pamata tiesa nosaka tādu faktu esamību vai neesamību, kuriem ir nozīme lietas izspriešanā.»

Nozīmīga ir CPL 95. panta norma: «Tiesa pieļauj tikai likumā noteiktos pierādīšanas līdzekļus.» Pierādīšanas līdzekļi civilprocesā reglamentēti CPL 17.nodaļā, proti – pušu un trešo personu paskaidrojumi, liecinieka liecības, rakstveida pierādījumi, lietiskie pierādījumi, ekspertīze, valsts vai pašvaldības iestādes atzinums.

Saistībā ar aplūkoto tematu uzmanību jāpievērš rakstveida pierādījumu definīcijai, kas sniegta CPL 110. pantā: «Rakstveida pierādījumi ir ziņas par faktiem, kuriem ir nozīme lietā, un šīs ziņas ar burtu, ciparu un citu rakstisku zīmju vai tehnisku līdzekļu palīdzību ierakstītas dokumentos, citos rakstos, kā arī attiecīgās ierakstu sistēmās (audio, video magnetofonu lentēs, datoru disketēs u.c.)»

Kā redzams, Civilprocesa likums definē rakstveida pierādījumus tikpat kā identiski Administratīvā procesa likumam (faktiski Administratīvā procesa likuma reglamentācija šajā jautājumā tika pārņemta no Civilprocesa likuma reglamentācijas). Līdz ar to, šajā rakstā augstāk aplūkoto, attiecībā uz elektroniskajiem pierādījumiem administratīvajā procesā, var attiecināt arī uz civilprocesu. Norādītā CPL norma arī viennozīmīgi norāda, ka civilprocesā var būt izmantoti elektroniskie pierādījumi (kaut arī tie nosaukti par rakstveida pierādījumiem).

Savukārt CPL 97. pants reglamentē tiesas prerogatīvu patstāvīgi novērtēt pierādījumus, kas nozīmē, ka tiesa var pēc saviem ieskatiem izmantot pierādīšanā arī tādus elektroniskus dokumentus, kas nav apstiprināti ar drošu elektronisko parakstu: «Tiesa novērtē pierādījumus pēc savas iekšējās pārliecības, kas pamatota uz tiesas sēdē vispusīgi, pilnīgi un objektīvi pārbaudītiem pierādījumiem, vadoties no tiesiskās apziņas, kas balstīta uz loģikas likumiem, zinātnes atziņām un dzīvē gūtiem novērojumiem.

Nekādiem pierādījumiem nav iepriekš noteikta spēka, kas saistītu tiesu.»

Ievērojot norādīto normatīvo reglamentāciju, kļūst pilnīgi saprotams pamats precedentiem, kad tiesas Latvijā civillietu izskatīšanā izmantojušas pierādīšanā arī e-pasta vēstules, kuras darījuma slēdzēji nosūtījuši viens otram tā sagatavošanas gaitā.²⁵

Civillikums²⁶ atļauj līgumslēdzējiem izvēlēties tiesiska darījuma formu, izņemot likumā tieši norādītus gadījumus. Saskaņā ar Civillikuma 1428. pantu, civiltiesiskā darījuma taisītājs savu gribu var izteikt vai nu ar vārdiem, mutiski vai rakstiski, vai ar

²⁵ Par šādiem tiesu precedentiem informāciju autoram sniedza Agris Repšs

²⁶ Civillikums / Latvijas Republikas likums. Pieņemts Saeimā 1937.gadā; likuma spēks atjaunots ar Latvijas Republikas Augstākās Padomes 14.01.1992. likumu; ar grozījumiem, kas izdarīti līdz 12.12.2002.

zīmēm, kam ir vārdu nozīme, un, ja dalībnieku griba radusies brīvi – bez maldības, viltus vai spaidiem, šis darījums iegūst tiesisku spēku. Tāpēc privāttiesisko līgumu slēgšanā dažkārt arī Latvijā gribas izteikšanai par civiltiesisko darījumu tiek izmantotas e-pasta vēstules, kā arī Internet mājaslapās ietvertās elektroniskās datu apmaiņas formas (attiecināmas ikoniņas nospiešana, ar ko persona kā savas gribas izpausmi nosūta mājaslapas turētājam elektronisku informāciju saistībā ar šajā mājaslapā ietverto piedāvājumu).

Kā norāda A.Repšs: «Elektroniskais pasts un elektroniskā datu apmaiņa ir divas formas, kādā var tikt noslēgts elektronisks līgums.»²⁷

Turpinot jautājumu par elektroniskajiem pierādījumiem civilprocesā, jāpiemin CPL 178. pantā paredzēto nosacījumu rakstveida pierādījumu apstrīdēšanai, ko puse tiesā var pamatot ar argumentu, ka elektronisku informāciju, kas nav kriptēta ar drošu kriptēšanas metodi, praktiski ir ļoti viegli iespējams izmainīt (viltot), turklāt diezgan viegli slēpjot arī šīs izmaiņas faktu, līdz ar to padarot tajā ietverto informāciju neatbilstošu reālajiem faktiem:

«Lietas dalībnieki var apstrīdēt rakstveida pierādījumu patiesīgumu.

Pret rakstveida pierādījuma patiesīgumu nevar iebilst persona, kas to pati parakstījusi. Šī persona var apstrīdēt šo pierādījumu, ceļot atsevišķu prasību, ja paraksts dots vardarbības, draudu vai viltus ietekmē.

Zemesgrāmatu, notariālo un citu likumā noteiktajā kārtībā apliecināto aktu patiesīgumu nevar apšaubīt. Tos var apstrīdēt, ceļot atsevišķu prasību.

Apstrīdētā rakstveida pierādījuma iesniedzējam jādod tajā pašā tiesas sēdē paskaidrojumi par to, vai viņš vēlas izmantot šo rakstveida pierādījumu vai arī lūdz to izslēgt no pierādījumiem.

Ja lietas dalībnieks vēlas izmantot apstrīdēto pierādījumu, tiesa, salīdzinājusi šo pierādījumu ar citiem lietā esošajiem pierādījumiem, lemj par tā izmantošanas pieļaujamību.»

CPL 179. panta normas ietver nocījumus attiecībā uz pieteikumu par rakstveida pierādījuma viltojumu:

«Lietas dalībnieks var iesniegt motivētu pieteikumu par rakstveida pierādījuma viltojumu.

Lai pārbaudītu pieteikumu par rakstveida pierādījuma viltojumu, tiesa var noteikt ekspertīzi vai pieprasīt citus pierādījumus.»

²⁷ Repšs A. Elektroniskā komercija / Informācijas un komunikāciju tiesības. / Autoru kolektīvs, U. Ķīņa juridiskajā redakcijā. – Rīga: Biznesa augstskola Turība, 2002. – I sēj.: V daļa. – 252. lpp.

Šo CPL pantu normas, saskaņā ar autora viedokli, var būt ļoti nozīmīgas tiesu praksē tieši saistībā ar tādu e-pasta vēstuļu izmantošanu pierādīšanā, kuras persona apstiprinājusi ar paša izveidotu elektronisko parakstu vai arī kuras vispār nav apstiprinātas ar elektronisko parakstu. Lai persona, kura pati parakstījusi nosūtīto e-pasta vēstuli, būtu pārliecināta par tās satura nemainīgumu, tai nepieciešams izmantot tādu parakstīšanas paņēmieni, kas ietver pietiekami drošu kriptēšanas metodi elektroniskās informācijas integritātes (nemainīga veseluma) saglabāšanai.

Šā iemesla dēļ privātā jomā nereti tiek pielietota PGP kriptēšanas metode,²⁸ kas tiek iekļauta arī programmatūrās, kuras pieejamas par brīvu (*freeware*), un ir arī pietiekami droša elektroniskas informācijas, tajā skaitā elektronisko sūtījumu aizsardzībai. Arī publisko kodu infrastruktūra e-pārvaldes ietvaros paredz pielietot PGP kriptēšanas metodi vai tai līdzvērtīgu metodi elektroniskajiem parakstiem. PGP kriptēšanas metode paredz divu veidu šifrēšanas atslēgu pielietošanu katra elektroniskā sūtījuma šifrēšanai – publisko un privāto atslēgu, turklāt ar privāto atslēgu tiek nodrošināta šīs informācijas integritāte un konfidencialitāte, tajā skaitā tas, ka šīs informācijas nosūtītājs, ja viņš to kriptējis ar savu privāto atslēgu, nevar apstrīdēt nedz nosūtīšanas faktu, nedz savu identitāti saistībā ar šīs informācijas nosūtīšanu, nedz arī sūtījuma saturu, jo šie dati ir kriptogrāfiski aizsargāti.

Ievērojot PGP metodes matemātiskā algoritma diezgan lielo drošumu, civiltiesību piemērošanas praksē, visticamāk, pierādīšanā tiks izmantoti šādi apstiprināti elektroniskie sūtījumi (e-pasta vēstuli arī var uzskatīt par elektronisku dokumentu), neatkarīgi no tā, vai elektronisko parakstu ar PGP metodi izveidojusi un personai izsniegusi sertificēta publiska institūcija vai arī to izveidojusi tā pati persona, kura ir informācijas autors.

Tomēr, ja persona būs nosūtījusi e-pasta vēstuli, kas nav apstiprināta ar šādu elektronisko parakstu, tad iespējams, ka civillietas izskatīšanas laikā tiek apstrīdēta šādas informācijas izmantošana pierādīšanā, argumentējot, ka to var ļoti viegli viltot. Kā augstāk norādīts, CPL paredz, ka šādā gadījumā tiesa var noteikt eksepertīzi (datortehnisko un / vai programmatūras ekspertīzi) vai pieprasīt citus pierādījumus, lai to pārbaudītu. Galarezultātā tomēr jāuzsver, ka likums viennozīmīgi reglamentē tiesas prerogatīvu patstāvīgi pēc savas iekšējās pārliecības izšķirt, vai tā izmantos vai

²⁸ ASV IT speciālista F. Cimmermana (*Philip Zimmerman*) 1991.gadā izveidotā un brīvi izplatītā PGP (*Pretty Good Privacy*) kriptēšanas metode sūtījuma šifrēšanai, pamatā balstīta uz *RSA* algoritmu, veido mainīga garuma publisko un privāto atslēgas elektroniskā paraksta (*digital signatures*) veidošanai, kas saistīts ar sūtījuma kriptogrāfisko kontrolsummu (*message digest*), ko, savukārt, veido ar vienvirziena šifrēšanas *hash* funkciju ar *MD5* algoritmu. PGP izmanto arī *ZIP* kompresiju, kā arī maskē sūtītāja koordinātas un identificējošos datus, apgrūtinot sūtījuma maršruta analīzi.

neizmantos pierādīšanā šādas e-pasta vēstules vai cita veida elektronisko informāciju. CPL 97. pants: «Nekādiem pierādījumiem nav iepriekš noteikta spēka, kas saistītu tiesu.»

Nobeidzot jautājumu par elektroniskajiem pierādījumiem civilprocesā, vēl jānorāda, ka pastāv arī izņēmumi elektronisko dokumentu tiesiskajam spēkam civiltiesību jomā. To reglamentē Elektronisko dokumentu likuma 3. p. (6) d., nosakot, ka tā normas nav piemērojamas: «līgumiem, ar kuriem tiek radītas vai nodotas tiesības uz nekustamo īpašumu, izņemot nomas tiesības; līgumiem, kuri saskaņā ar likumu nav spēkā, ja tie nav apliecināti likumā noteiktajā kārtībā; galvojuma līgumiem, ja galvojumu piešķir, un ķīlas nodrošinājumiem, ja tos sniedz personas, kuras darbojas nolūkos, kas nav saistīti ar šo personu arodu, uzņēmējdarbību vai profesiju; darījumiem ģimenes tiesību un mantojuma tiesību jomā.»

Latvijas Kriminālprocesa kodekss²⁹ neietver normatīvo reglamentāciju, kas tieši definētu elektroniskos pierādījumus.

Latvijas Kriminālprocesa kodeksa (KPK) 19. p. (2) d. nosaka: «Lietas apstākļu noskaidrošanai var izmantot tikai tos pierādījumus, kas iegūti, pārbaudīti un novērtēti šajā kodeksā noteiktajā kārtībā.» Pierādījumu jēdzienu definē KPK 49. pants:

«Pierādījumi krimināllietā ir jebkuri fakti, uz kuru pamata izziņas iestāde, prokurors, tiesnesis un tiesa likumā noteiktā kārtībā nosaka Krimināllikumā paredzētā noziedzīgā nodarījuma sastāva pazīmju esamību vai neesamību, šo nodarījumu izdarījušās personas vainu un citus apstākļus, kam ir nozīme lietas pareizā izlemšanā.

Šos faktus konstatē ar liecinieku liecībām, cietušā liecībām, aizdomās turētā liecībām, apsūdzētā liecībām, eksperta atzinumu, lietiskiem pierādījumiem, izmeklēšanas un tiesu protokoliem, kā arī ziņām par faktiem, kas iegūtas un likumā noteiktajā kārtībā fiksētas ar tehniskiem līdzekļiem, un citiem dokumentiem.

Operatīvās darbības pasākumos iegūtās ziņas par faktiem, arī ziņas, kas fiksētas ar tehnisku līdzekļu palīdzību, drīkst izmantot kā pierādījumu tikai tad, ja tās iespējams pārbaudīt šajā kodeksā noteiktajā procesuālajā kārtībā.»

Ņemot vērā, ka termins «dokuments» šajā likumā nav paskaidrots, lietderīgi ar analogijas metodi noskaidrot šā jēdziena būtību. Vēl pirms Elektronisko dokumentu

²⁹ Latvijas Kriminālprocesa kodekss / Latvijas Republikas likums. Pieņemts Latvijas PSR Augstākajā padomē 06.01.1961.; spēkā no 01.04.1961. līdz 1.10.2005.; Latvijas Republikā stājies spēkā ar Latvijas Republikas Augstākās Padomes likumu 23.10.1990. (Nav spēkā) un Latvijas Republikas likumu 22.08.1991. (Latvijas Republikas Augstākās Padomes un Valdības Ziņotājs, 1991., Nr.33./34.); redakcija uz 28.01.2005. – [Oficiāli nav publicēts; Sk. NAIS]

likuma pieņemšanas, likums «Par arhīviem»³⁰ sniedza termina «dokuments» definīciju, nosakot: «Dokuments ir objektīvās īstenības priekšmetu un cilvēka domas informācijas fiksējums ar rakstu zīmju, grafikas, fotogrāfijas, skaņu ierakstu un citu līdzekļu palīdzību uz jebkura informācijas nesēja (papīra, filmas, disketes utt.).»

Šāda definīcija dod iespēju jēdzieniski tulkot to paplašināti, ietverot tajā arī elektroniskos dokumentus, tajā skaitā arī, piemēram, e-pasta vēstules, ja tās izveidotājs ietvēris kopā ar tekstu arī citus dokumentam nepieciešamos atribūtus, tajā skaitā informāciju par sevi (vēstuli izveidojušo konkrētu fizisku vai juridisku personu), tās izveidošanas laiku un apstiprinājis to. Kā jau iepriekš šajā rakstā minēts, nozīme ir vienīgi apstiprināšanas metodei, proti tam, vai e-pasta vēstule apstiprināta ar vienkāršu elektronisku ierakstu zem satura bez jebkādu kriptēšanas līdzekļu pielietošanas, vai arī tā apstiprināta ar elektronisko parakstu, kas izveidots ar pietiekami drošas kriptēšanas metodes pielietošanu.

Jānorāda, ka kriminālprocesa reglamentācijā ietvertas līdzvērtīgas normas civilprocesa normām attiecībā uz tiesas (kā arī izziņas izdarītāja, prokurora, tiesneša, kurš ir procesa virzītājs krimināllietā) prerogatīvu patstāvīgi novērtēt, vai tā kaut kādu informāciju izmantos vai neizmantos kā pierādījumu. Šā norma ietverta KPK 51. pantā:

«Tiesa, tiesnesis, prokurors un izziņas izdarītājs pierādījumus vērtē pēc savas iekšējās pārlicības, kas pamatota uz vispusīgi, pilnīgi un objektīvi izskatītiem visiem lietas apstākļiem to kopumā, pēc likuma un tiesiskās apziņas.

Nekādiem pierādījumiem nav iepriekš noteikta spēka, kas saistītu tiesu, tiesnesi, prokuroru un izziņas izdarītāju.»

Papildus vēl var pieminēt, ka arī Latvijas e-pārvaldes koncepcijā tika norādīts, ka Latvijas Kriminālprocesa kodeksā un Civilprocesa likumā nav nepieciešams veikt grozījumus, jo tie neaizliedz izmantot elektronisko dokumentu kā pierādījumu.³¹

³⁰ Likums Par arhīviem / Latvijas Republikas likums. Pieņemts Saeimā 26.03.1991.; stājies spēkā 01.05.1991.; ar grozījumiem, kas izsludināti līdz 23.11.2000.

³¹ Latvijas e-pārvaldes koncepcija / Pamatā akceptēta Ministru kabineta sēdē 2002. gada 7. maijā; Izsludināta Valsts sekretāru sanāksmē 2001. gada 19. aprīlī.

Kriminālprocesa likuma projektā, tā izstrādes laikā³² un kamēr tas tika izskatīts Saeimā, sākotnēji bija paredzēts ietvert vienīgi šādu normu, kas būtu piemērota elektronisko pierādījumu izmantošanai:

«134.pants Dokuments³³

Kā pierādījums var būt dokuments, ja tas pierādīšanā izmantojams tikai sakarā ar tajā ietverto saturisko informāciju.

Dokuments var saturēt ziņas par faktiem rakstiskā vai cita formā. Kā dokumenti pierādījuma izpratnē vērtējami arī datorizētās informācijas nesēji, foto un kino uzņēmumi, audio un video ieraksti, kuros saturiski fiksētā informācija var tikt izmantota kā pierādījums.»

Tomēr Kriminālprocesa likumā,³⁴ kas stājas spēkā 2005.gada 1.oktobrī, jau ir ietverts elektronisko pierādījumu jēdziens (šī norma tika ietverta likumā saskaņā ar šā raksta autora ieteikumu likumprojekta izstrādes darba grupai un tieši tādā formulējumā, kā autors to ieteica).

«136.pants. Elektroniskie pierādījumi

Par pierādījumu kriminālprocesā var būt ziņas par faktiem elektroniskas informācijas formā, kas apstrādāta, uzglabāta vai pārraidīta ar automatizētas datu apstrādes ierīcēm vai sistēmām.»

Līdz ar to faktiski ir atrisināts problēmjaucējums par to, kādu elektronisko informāciju var uzskatīt par elektronisko dokumentu, un vai to var izmantot kā pierādījumu kriminālprocesā.

Praktiski jautājumus par elektroniskas informācijas izmantošanu pierādīšanā kriminālprocesā (arī civilprocesā un administratīvajā procesā var daļēji piemērot kriminālistikas atziņas), jāvērtē balstoties uz noziegumu izmeklēšanas zinātnes – kriminālistikas (angl.: *forensic science*) sistēmas atziņām. Pēdējos gados šajā zinātnē izveidojies jauns aktuāls virziens – tiesu informātika jeb «elektronisko pierādījumu

³² Šā raksta autors piedalījās Kriminālprocesa likuma projekta to normu izstrādē, kuras saistītas ar IT jomu. Taču jautājumus, kas saistīti tieši ar pierādījumiem, darba grupas vadītājs uzticēja izstrādāt citiem juristiem, kuri nav specializējušies IT jomā, tāpēc Kriminālprocesa likuma projektā sākotnēji ietvertā redakcija šajā jautājumā būtiski atšķīrās no Eiropas Padomes Kibernoziegumu konvencijas normām un, ja šāda redakcija tiktu saglabāta, būtiski apgrūtinātu krimināllietu izmeklēšanu un iztiesāšanu gan Latvijā, gan arī starpvalstu kriminālprocesuālajā sadarbībā.

³³ Pieņemtajā likuma redakcijā šī norma ir 135.pantā

³⁴ Kriminālprocesa likums / Latvijas Republikas likums. Pieņemts Saeimā 21.04.2005.; spēkā no 01.10.2005.; publicēts Latvijas Vēstnesī 11.05.2005., Nr.74.

analīze», kas sakņojas līdzšinējā kriminālistikas sadaļā attiecībā uz dokumentu kriminālistisko izpēti, un ir cieši integrēta ar datorzinātņu atziņām.

Tiesu informātika veidojas kā starpnozare inženierzinātņu un kriminālistikas zinātnisko atziņu piemērošanā elektronisko pierādījumu juridisko problēmu risināšanai. Viens no šā virziena pamatlicējiem ir Pauls Verners (*Paul Werner*), kurš jau 1976.gadā Visbādenē, Bavārijā nodibināja īpašu struktūrvienību (*Landeskriminalamt*) elektronisko pierādījumu iegūšanai un izpētei. Šā kriminālistikas virziena sākotnējo attīstību lielā mērā veicināja arī tas, ka kopš 1963.gada Interpols regulāri organizēja simpozijus šajā nozarē. Mūsdienās šis virziens daudzviet jau ieguvis patstāvīgas zinātnes apakšnozares statusu, definējot juridiski nozīmīgos informātikas jeb datorzinātņu jēdzienus un nodrošinot sistēmisku šīs jomas likumsakarību izpēti.³⁵

Patlaban gan starptautiskā, gan vairākās valstīs arī nacionālā līmenī jau izstrādātas vadlīnijas elektronisko pierādījumu iegūšanai un novērtēšanai.

Starptautiskā līmenī jau 1995.gadā tika uzsvērtā nepieciešamība līdzvērtīgi cita veida pierādījumiem izmantot arī tehniski un procesuāli nostiprinātus pierādījumus, kas iegūti no datorsistēmā uzglabātiem vai apstrādātiem vai komunikāciju tīklā pārraidītiem datiem, proti, elektroniskos pierādījumus. Eiropas Padomes Rekomendācija R (95) 13,³⁶ ieteica dalībvalstu nacionālajās tiesībās ietvert normas, kas paredz elektronisko pierādījumu izmantošanu jebkādu noziegumu izmeklēšanā un iztiesāšanā.

Eiropas Padomes Kibernoziegumu konvencija³⁷ arī uzsver nepieciešamību katrai dalībvalstij kriminālprocesa normās ietvert elektronisko pierādījumu jēdzienu (*evidence in electronic form of any criminal offence*), reglamentējot arī procesuālas darbības šādu pierādījumu iegūšanā, tajā skaitā arī slēpti lietotāja izmantotās informācijās sistēmās, kā arī datortīklā pārrobežu savienojumos, ja tam nodrošināts atbilstošs tiesiskais pamats. Šāda jēdziena iekļaušana kriminālprocesā ir izšķiroši svarīga dažādu informācijas tehnoloģiju noziegumu sekmīgai izmeklēšanai, kuri pēdējos gados kļūst aizvien plašāk izplatīti un arī rada aizvien lielāku apdraudējumu.³⁸

³⁵ Sk., piemēram: Hering J. A. Computer Evidence Recovery: A New Forensic Service. // The Police Chief, 1997, Jan., p.p. 42. – 44.

³⁶ Recommendation No. R (95) 13, of the Committee of ministers, Concerning Problems of Criminal Procedure Law Connected with Information Technology, to Member states. / Adopted by the Committee of Ministers on September 11, 1995.

³⁷ Convention on Cybercrime. / European Committee on Crime Problems; Committee of Experts on Crime in Cyberspace. – Budapest, 29 November, 2001.

³⁸ Par to sk.: Miķelsons U. Informācijas tehnoloģiju noziegumu izmeklēšanas īpatnības: Monogrāfija. – Rīga: Biznesa augstskola Turība, 2003. – 387 lpp

Jānorāda, ka likumdevējs reglamentējis pierādījumu iegūšanas un izmantošanas kārtību un principus, taču nav normatīvi strikti reglamentējis pierādījumu saturu un formu. Gnoseoloģiskā aspektā pierādījumi pēc savas būtības ir informācija, kam piemīt divas pamatpazīmes – tā iegūta procesa noteiktā kārtībā un tā attiecas uz lietā noskaidrojamiem apstākļiem. Ja lietā nepieciešamo informāciju procesa virzītājs konstatē tādā ceļā, kā to reglamentē likums, tad tā iegūst pierādījumu nozīmi. Pierādījumi var būt fiksēti dažādās formās, nemainoties to saturam – apstākļiem, ko tie atspoguļo.

Likums nav ierobežojis nedz primāro, nedz sekundāro pierādījumu formu. Vienīgi likumā ir minētas sekundārās pamatformas, tajā skaitā – liecības, eksperta atzinumi, jebkādas lietas (lietiskie pierādījumi), izmeklēšanas darbību protokoli, jebkādi dokumenti, jebkādā formā fiksētas ziņas, kas iegūtas operatīvās darbības pasākumos vai fiksētas ar tehnisko līdzekļu palīdzību (ja tās iespējams pārbaudīt procesuālajā kārtībā), kā arī elektroniskie pierādījumi. Savukārt, elektronisko pierādījumu primārā forma var būt elektromagnētiski signāli, kas rodas, fiziskai personai īstenojot savu nodomu ar tehniskas iekārtas un programmatūras starpniecību (piemēram, sagatavojot un nosūtot e-pasta vēstuli). Tas nozīmē, ka nav jebkādi procesuāli ierobežojumi izmantot pierādīšanā informāciju, kas tiek uzglabāta, apstrādāta vai pārsūtīta ar tehniskajiem līdzekļiem, tajā skaitā datoriem.

Var piebilst, ka tehniskos resursus, tajā skaitā elektroniskas informācijas nesējus pierādīšanā izmanto kā lietiskos pierādījumus. Taču tas nevar būt attiecināts uz informāciju. Diemžēl, Latvijas izmeklēšanas praksē bijuši vairāki aplami gadījumi, kad kā lietiskie pierādījumi norādīti, piemēram, diskete, ar to domājot arī elektronisko informāciju, kas uzglabāta šajā disketē. Informācija nav lieta un būtu *nonsens* nosaukt informāciju par lietisko pierādījumu. Informāciju, kas glabājas uz disketes vai, piemēram, mobilā telefona atmiņā u.tml., noteikti nepieciešams lietā norādīt juridiski atšķirīgi no informācijas nesēja. Nav pieļaujams likt vienlīdzības zīmi starp tehnisko līdzekli un uz tās uzglabāto elektronisko informāciju.

Elektronisko informāciju nereti nepieciešams arī atsevišķi izpētīt ekspertīzē, lai to izmantotu pierādīšanā, kaut arī pati šā diskete vai mobilais telefons lietā atzīts par lietisko pierādījumu. Informācijas resursus – elektroniskā formā fiksētu informāciju, ja tā nav apliecināta ar drošu elektronisko parakstu, patstāvīgi pierādīšanā var izmantot tikai kopā ar oriģinālo šīs informācijas uzglabāšanas līdzekli, turklāt to noteikti nepieciešams

Ķinis U. Kibernoziēgumi un kriminālprocess. // Latvijas Vēstnesis, 2001. g. 20. febr., Nr. 28, 2001. g. 27. febr., Nr. 32, 2001. g. 6. marts, Nr. 36, 2001. g. 13. marts, Nr. 40.

pārbaudīt datortehniskajā ekspertīzē,³⁹ jo elektronisku informāciju viegli var izmainīt, tajā skaitā arī izmeklēšanas laikā.

Ja oriģinālo šādas informācijas uzglabāšanas līdzekli nav iespējams izmeklēšanā izmantot un / vai izpētīt, tad šo informāciju pierādīšanā var izmantot tikai netieši – tādā gadījumā, ja tā ir pārbaudīta, veicot citas darbības procesuālā likuma paredzētā kārtībā.

Savukārt, ja elektroniska informācija ir apliecināta ar drošu elektronisko parakstu, tad to var uzskatīt par elektronisko dokumentu *Elektronisko dokumentu likuma* izpratnē un to var arī nepārbaudīt datortehniskajā ekspertīzē (papildus par to sk. iepriekš).

Kā jau minēts, šādu iespēju var nodrošināt ar PGP kriptēšanas metodes pielietojumu, turklāt neatkarīgi no tā, vai kriptogrāfisko atslēgu izveidoja un izsniedza publiska institūcija (kādas Latvijā pagaidām vēl nav) vai arī kriptogrāfisko atslēgu izveidoja un patstāvīgi izmantoja pats šīs informācijas autors (fiziskā vai juridiskā persona). Tas nozīmē, ka šādu elektronisku dokumentu nevajag obligāti pārbaudīt ar citām procesuālām darbībām, piemēram, ekspertīzi.

Nenoliedzami, procesa virzītājs var tomēr veikt šādu pierādījumu pārbaudi datortehniskajā ekspertīzē, un, visticamāk, šāda prakse arī saglabāsies turpmāk, izņemot vienīgi gadījumus, kad pierādīšanā tiks izmantoti elektroniski dokumenti, kas apstiprināti ar sertificētas publiskas institūcijas izveidotu elektronisko parakstu. Tomēr šāda prasība nav obligāta – to neparedz nedz likums, nedz arī tāda izriet no kriminālistikas zinātniskajām atziņām. Var norādīt pat, ka tādā gadījumā, ja juridiski būtu prasība vienmēr pārbaudīt elektronisko informāciju ekspertīzē, tad Kriminālprocesa likumā datortehnisko ekspertīzi būtu jāreglamentē kā obligātu.

Tāpat kā jebkuriem citiem pierādījumiem, arī elektroniskiem pierādījumiem jābūt zinātniski pārbaudāmiem, tajā skaitā konstatētiem tādos tehniskos apstākļos, kas nodrošina to saistības ar izcelsmes avotu un to nozīmes noteikšanu ar zinātniski pamatotām metodēm pilnībā kontrolējama un atkārtojama procesa gaitā. Tehniski iespējams konstatēt datu saturu, kā dati apstrādāti, izmainīti, pārsūtīti un uzglabāti, kad (attiecībā pret sistēmas informācijas resursu veikto uzskaiti) un kurā tehniskā un informācijas resursa daļā tas noticis, ar kāda lietotāja piekļuves tiesībām tas darīts, kādiem lietotājiem dotas tiesības tiem piekļūt un mainīt tos utt. Juridiski – procesuālo darbību gaitā – nepieciešams novērtēt informācijas ticamību, pilnīgumu, attiecināmību un nozīmi.

³⁹ Šās ekspertīzes risināmos jautājumus un noteikšanas nosacījumus sk.: Miķelsons U. Datortehniskā ekspertīze / Tiesu ekspertīze Latvijā: Rokasgrāmata; 4. izdevums. / Autoru grupa profesora A. Kavaliera vadībā. – Rīga: LPA, 2001.

Visā izmeklēšanas laikā (kas var būt arī ilgstoša) elektroniskas informācijas apstrādes (piemēram, tās izpēte ekspertīzē), uzglabāšanas un pārraides procesos jānodrošina tās integritāti, pieejamību un konfidencialitāti (var piebilsta, ka tas attiecas arī uz izmeklēšanas noslēpuma aizsardzību).

Elektronisko pierādījumu definīciju speciālisti neveido īpaši sarežģītu, cenšoties izvairīties no jebkādu tehnisko aspektu iekļaušanas tajā. Tas ir tāpēc, ka IT joma ļoti strauji attīstās un tiesiskos aspektus nav pieļaujams pakārtot tehniskajiem aspektiem, lai neradītu šķēršļus tiesību normu piemērošanā. Kā piemēru elektronisko pierādījumu definīcijai var minēt Anglijas, Velsas un Ziemeļīrijas policijas virsnieku asociācijas rokasgrāmatā ietverto definīciju: «Ar datoru apstrādāti elektroniskie pierādījumi ir informācija un dati, kuriem ir nozīme izmeklējamā lietā, kas ir uzglabāti un / vai pārraidīti ar datoru.»⁴⁰ Jāpiebilst gan, ka šajā definīcijā iekļauta norāde uz apstrādi ar datoru, tomēr elektroniskie pierādījumi var būt apstrādāti, uzglabāti un / vai pārraidīti arī ar citām elektroniskām ierīcēm, piemēram, mobilo telefonu.

Ievērojot minēto, autors piedāvā šādu definīciju elektroniskajiem pierādījumiem: Elektroniskie pierādījumi ir procesuālo tiesību normu noteiktā kārtībā iegūta informācija un dati, kuriem ir nozīme lietā, un kuri tiek apstrādāti, uzglabāti un / vai pārraidīti ar programmātiski vadāmām tehniskām iekārtām.

Elektroniskas informācijas klasifikācija kriminālprocesā vērsta uz tiesiskā regulējuma noteikšanu attiecībā pret dažāda veida informāciju, izmantojot divus galvenos kritērijus – tiesiskās normas par personīgās korespondences noslēpuma un fizisku personu datu aizsardzību un tiesiskās normas par valsts jurisdikciju attiecībā uz tās teritorijā esošu informācijas apstrādes, uzglabāšanas, pārraides sistēmu.

EP Kibernozieģumu konvencija elektronisko informāciju aplūko trīs kategorijās:

1. Satura dati (*content data*), kurus izveido datorsistēmas lietotājs.
2. Ar pārraidi saistīti dati (*traffic data*) – jebkādi datorsistēmas, kas veido daļu komunikācijas ķēdē, izveidoti dati, kuri ir pazīmes pārraidīto datu apjomam, izcelsmei, galamērķim, ceļam vai maršrutam, laikam, datumam, pārraides servisa ilgumam vai tipam.
3. Abonentu identifikācijas dati (*subscriber data*) – jebkāda informācija elektronisku datu formā vai jebkādā citā formā, kādu uztur servisa pakalpojumu sniedzējs un kuri nav ne lietotāja dati, ne ar pārraidi saistīti dati, un kuri attiecas uz šā servisa lietotāju

⁴⁰ Good Practice Guide for Computer based Electronic Evidence. / By Association of Chief Police Officers of England, Wales and N.Ireland. – ACPO: London, 2003. – 51 p.

(parakstītāju), ar kuriem var būt noskaidrots: (1) lietotāja izmantotā komunikācijas servisa veids, iekārtas un tehniskais nodrošinājums; (2) lietotāja identitāte, adrese, telefona numurs vai jebkāda cita informācija, kas attiecas uz lietotāju vai viņa komunikācijas iekārtu atrašanās vietu.

Apvienoto Nāciju organizācijas 2000.gadā izveidota speciāla darba grupa elektroniskos pierādījumus kriminālprocesā iedalīja šādās kategorijās:⁴¹

1. Datora atmiņas iekārtā vai citā datorsistēmas komponentā ierakstīti dati:
 1. 1. elektroniskie ieraksti un saglabāti e-pasta sūtījumi;
 1. 2. žurnālu pieraksti (*log file*) par veiktajām darbībām.
2. Lietotāju identificējošie dati; ar pārraidīti saistīti dati datorsistēmā vai telekomunikācijas tīklā:
 2. 1. dati par paredzētām darbībām;
 2. 2. sūtījumu saturs.

Šādas klasifikācijas var būt vēl izvērstas, piemēram, informāciju sistēmiski saistot ar nacionālo tiesisko reglamentāciju vai arī norādot informācijas atsevišķas tehniskās iezīmes. Izvērstu klasifikāciju autors piedāvājis grāmatā «Informācijas tehnoloģiju noziegumu izmeklēšanas īpatnības»,⁴² kur izskatīti arī elektronisko pierādījumu iegūšanas metodiskie un praktiskie nosacījumi un iespējas.

Noslēdzot šo rakstu, jāuzsver, ka šeit ir vienīgi iezīmēti atsevišķi pamatjautājumi saistībā ar aplūkoto tematu. Noteikti jāturpina daudzpusīga izpēte par visiem juridiskajiem un praktiskajiem jautājumiem, kas attiecas ne vien uz elektronisko pierādījumu izmantošanu tiesību normu piemērošanā, bet arī uz citām ar to saistītām problēmām, piemēram, e-biznesa tiesisko reglamentāciju Latvijā un starptautiskā mērogā, patērētāju tiesību aizsardzību, komerciālās reklāmas izplatīšanu Internet un nodokļu maksājumu iekasēšanas tiesiskajiem nosacījumiem elektroniskos darījumos, e-biznesa saistību ar e-pārvaldes ieviešanu valstī, kā arī aizsardzību pret informācijas tehnoloģiju noziegumiem un citus būtiskus jautājumus.

⁴¹ Crimes related to computer networks. Background paper for the workshop on crimes related to the computer network. – A/conf.187/10.p.4. / 10th United Nations Congress on the prevention of crime and the treatment of offenders., Vienna, 10 – 17 April, 2000.

⁴² Miķelsons U. Informācijas tehnoloģiju noziegumu izmeklēšanas īpatnības: Monogrāfija. – Rīga: Biznesa augstskola Turība, 2003. – 387 lpp.

Izmantotie avoti

I Normatīvie akti

1. Convention on Cybercrime. / European Committee on Crime Problems; Committee of Experts on Crime in Cyberspace. – Budapest, 29 November, 2001. – <http://conventions.coe.int/Treaty/en/Treaties/Html/185.htm>
2. Directive 1999/93/EC of the European Parliament and of the Council of 13 December 1999 on a Community framework for electronic signatures. / Official Journal L 013 , 19/01/2000 p. 0012 – 0020 – http://europa.eu.int/ISPO/ecommerce/legal/documents/1999_93/1999_93_en.pdf
3. Directive 2000/31/EC of the European Parliament and of the Council of 8 June 2000 on certain legal aspects of information society services, in particular electronic commerce, in the Internal Market ("Directive on electronic commerce") – http://europa.eu.int/ISPO/ecommerce/legal/documents/2000_31ec/2000_31ec_en.pdf
4. Directive 97/7/EC of the European Parliament and of the Council of 20 May 1997 on the Protection of Consumers in respect of Distance Contracts, Official Journal L 144 of 04/06/1997.
5. Administratīvā procesa likums / Latvijas Republikas likums. Pieņemts Saeimā 25.10.2001.; spēkā no 01.02.2004.; redakcija uz 23.01.2004.; publicēts Latvijas Vēstnesī 14.11.2001., Nr.164.
6. Civillikums / Latvijas Republikas likums. Pieņemts Saeimā 1937. gadā; likuma spēks atjaunots ar Latvijas Republikas Augstākās Padomes 14.01.1992. likumu; ar grozījumiem, kas izdarīti līdz 12.12.2002.
7. Civilprocesa likums / Latvijas Republikas likums. Pieņemts Saeimā 14.10.1998.; spēkā no 1.03.1999.; redakcija uz 9.03.2005.; publicēts Latvijas Vēstnesī 03.11.1998., Nr.326/330.
8. Elektronisko dokumentu likums / Latvijas Republikas likums. Pieņemts Saeimā 31.10.2000.; stājies spēkā 1.01.2003.
9. Komerķīlas likums / Latvijas Republikas likums. Pieņemts Saeimā 21.10.1998.; stājies spēkā 1.03.1999.; ar grozījumiem, kas izsludināti līdz 20.11.2003.
10. Komerclikums / Latvijas Republikas likums. Pieņemts Saeimā 13.04.2000.; stājies spēkā 30.12.2000.; ar grozījumiem, kas izsludināti līdz 1.03.2002.
11. Kriminālprocesa likums / Latvijas Republikas likums. Pieņemts Saeimā 21.04.2005.; spēkā no 01.10.2005.; publicēts Latvijas Vēstnesī 11.05.2005., Nr.74.
12. Latvijas Kriminālprocesa kodekss / Latvijas Republikas likums. Pieņemts Latvijas PSR Augstākajā padomē 06.01.1961.; spēkā no 01.04.1961. līdz 1.10.2005.; Latvijas Republikā stājies spēkā ar Latvijas Republikas Augstākās Padomes likumu 23.10.1990. (Nav spēkā) un Latvijas Republikas likumu 22.08.1991. (Latvijas Republikas Augstākās Padomes un Valdības Ziņotājs, 1991., Nr.33./34.); redakcija uz 28.01.2005. – [Oficiāli nav publicēts; Sk. NAIS]
13. Likums Par arhīviem / Latvijas Republikas likums. Pieņemts Saeimā 26.03.1991.; stājies spēkā 01.05.1991.; ar grozījumiem, kas izsludināti līdz 23.11.2000.

14. Zemesgrāmatu likums / Latvijas Republikas likums. Pieņemts Saeimā 22.12.1937.; atjaunots 30.03.1993.; spēkā no 05.04.1993.; ar grozījumiem, kas izsludināti līdz 27.03.2003.
15. Recommendation No. R (95) 13, of the Committee of ministers, Concerning Problems of Criminal Procedure Law Connected with Information Technology, to Member states. / Adopted by the Committee of Ministers on September 11, 1995. – <http://www.usdoj.gov/criminal/cybercrime>

II Literatūra

1. Ķinis U. Kibernoziegumi un kriminālprocess. // Latvijas Vēstnesis, 2001. g. 20. febr., Nr. 28, 2001. g. 27. febr., Nr. 32, 2001. g. 6. marts, Nr. 36, 2001. g. 13. marts, Nr. 40.
2. Miķelsons U. Informācijas tehnoloģiju noziegumu izmeklēšanas īpatnības: Monogrāfija. – Rīga: Biznesa augstskola Turība, 2003. – 387 lpp.
3. Miķelsons U. Dator tehniskā ekspertīze. / Tiesu ekspertīze Latvijā: Rokasgrāmata; 4. izdevums. / Autoru grupa profesora A. Kavaliera vadībā. – Rīga: LPA, 2001.
4. Repšs A. Elektroniskā komercija. / Informācijas un komunikāciju tiesības. / Autoru kolektīvs, U. Ķiņa juridiskajā redakcijā. – Rīga: Biznesa augstskola Turība, 2002. – I sēj.: V daļa. – 243. - 277. lpp.
5. Clark F., Dilberto K. Investigating computer crime. – Boca Raton, Florida: CRC Press, 1996. – 228 p.: il. – [Practical aspects of criminal and forensic investigation.]
6. Crimes related to computer networks. Background paper for the workshop on crimes related to the computer network. – A/conf.187/10.p.4. / 10th United Nations Congress on the prevention of crime and the treatment of offenders., Vienna, 10 – 17 April, 2000.
7. Eoghan Casey. Digital evidence and computer crime. Forensic science, computers and Internet. – London (San Diego, San Fransisco, New York, Boston, Sydney, Tokyo): Academic Press, 2000. – 279 p.: il
8. Good Practice Guide for Computer based Electronic Evidence. / by Association of Chief Police Officers of England, Wales and N.Ireland. – ACPO: London, 2003. – 51 p. – <http://www.acpo.police.uk/policies/index.html>
9. Hering J. A. Computer Evidence Recovery: A New Forensic Service. // The Police Chief, 1997, Jan., p.p. 42. – 44.
10. New Trends in Criminal Investigation and Evidence. Volume 2. / C. M. Breur, M. M. Kommer, J. F. Nijboer (eds.) – Antwerpen, Groningen, Oxford: Intersentia, 2000. – 777 p.

III Internet resursi

1. Kas ir elektroniskā pārvalde? – <http://eparvalde.delfi.lv/>
2. Kriminālprocesa likums: Projekts. / Pieņemts Latvijas Republikas Saeimas 1.lasījumā 19.06.2003. – <http://www.saeima.lv/saeima8/reg.likprj>

3. Latvijas e – pārvaldes koncepcija. / Akceptēta Ministru kabineta sēdē 2002. gada 20. augustā; izsludināta Valsts sekretāru sanāksmē 2001. gada 19. aprīlī. – <http://www.politika.lv/index.php?id=101365&lang=lv>
4. Zvidriņš V. Pirms sākam veidot valstī e-pārvaldi. – <http://www.politika.lv/index.php?id=106071&lang=lv>
5. Vai Latvijas pašvaldības ir gatavas pieņemt elektroniskos dokumentus? – <http://www.politika.lv/index.php?id=107780&lang=lv>
6. Information Society. eEurope. 2005 – An Information Society for all. – http://europa.eu.int/information_society/eeurope/2005/text_en.htm
7. Law & E-commerce. – <http://europa.eu.int/ISPO/ecommerce/legal/legal.html>